

Kropsfundamentalisme?

Om menneske videnskaben og de ældres sportificering

Af Henning Eichberg

»Hvordan jeg fik interessen for netop sporten i civilisationsprocessen? Ja, se bare min næse. Den er tegnet på, at jeg engang dyrkede boksning. Og knæet« - den gamle mand klapper sig på benet - »det er skadet: skiløb. Sporten har sat mærker på min krop.« Han sagde det uden beklagelse, med en smule stolt undertone. Og så var han jo lige kommet fra svømningen, med sine firs år dyrkede han morgensvømning hver dag.

Mod menneskevidenskabens fundament

Således begyndte mit første møde med Norbert Elias, den 10. juni 1977 i Miinster. Vi var, fra universitetes side, blevet opfordret til at diskutere vores uoverensstemmelser angående civilisationssociologien og kroppen, og det gav flere livlige timers samtale med kraftige kontroversielle accenter. Da vi afsluttede - glade og inspirerede -, viste det sig imidlertid, at båndoptageren ikke havde fungeret. Så kontroversen kunne aldrig publiceres, som det var planlagt. (Mine noter: Eichberg 1984). Det var synd, fordi Norbert Elias havde - som han plejede - talt helt frit og situativt, med rappe replikker og dialogisk improvisation - og dermed på en anden måde end hans undertiden abstrakte, tunge og redundante skriftstil. Ikke mindst hans indledende bemærkninger, der tegnede en slags mærkekort på kroppen, var værd at huske. De dokumenterede nemlig på en meget personlig

måde den kropsliggørelse, som Elias havde tilført sociologien.

Men: var det virkelig en kropsliggørelse eller var det bare en didaktisk causerende indledning af anekdotisk karakter? Lad os se nærmere på Elias' hovedværk »Der Prozeß der Zivilisation« (1939). Hvad var det virkelig originelle? Næppe hans teser om statens magtbalance og monopolmekanisme eller om pengeøkonomiens og samfundets sammenfletningsprocesser; de var hverken nye eller overraskende. Men udarbejdelsen af en sociologi der tog udgangspunkt i gaffel, kniv og lommetørklæde, i at spytte og at urinere, i nøgenhed, skam og pinlighedstærskler, det var en revolution indenfor det ellers kropsløse fag: sociologi. Også Elias' sidste store værk »Studien über die Deutschen« (1989) kan læses på denne måde. Her bliver den nationale identitet rekonstrueret ikke kun ud fra magtens historie, men samtidigt ud fra en habitus, et klassemæssigt holdnings- og adfærdsmønster, der udformes hhv. beskrives gennem duel og mensur, beklædning og ritualer, gennem kropslige formaliserings- og informaliseringsprocesser.

Dette gælder ikke kun på indholdsplanen, som altså rummede - unikt blandt sociologerne - en omfattende idrætssociologi (Elias/Dunning 1983, Dunning 1988), men også for selve begrebsdannelsen. Teori- og kategorisiden ved Elias' metode var »kropslig«. Elias præsenterede *figurationsbegrebet*, som var centralt for hans »men-

neskevidenskab«, gennem henvisninger til dans og fodbold, til spil og leg - sociale kroppe i sammenfletning og vekselvirkning (Elias 1970). Og går man helt tilbage til hans første publikation overhovedet, så finder man en artikel »Vom Sehen in der Natur«, publiceret i den jødiske vandrebevegelses lederblad (Elias 1921). Artiklen indeholder allerede mange af hans senere »menneskevidenskabelige« positioner. Den begynder med poetiske ord om vandring og oplevelse, om det nære og det fjerne i naturen. Jeg'ets kropslige erfaringer bliver sat i et historisk relief. Krop og jeg, natur og miljø, historie og samfundsmæssige forandringer - her har vi grundtonerne til Elias' senere værk (Korte 1988, s. 78-87).

Man har altså fat i »menneskevidenskabens« fundamenter, når man tager Elias' »anekdotiske« og »didaktiske« taleformer om kroppen bogstavelig. En samtale med ham, det oplevede jeg ved hvert møde, havde karakter af at vandre gennem et - imaginært, sociologisk konkret - landskab, hvor han igen og igen - kropsligt - viste i forskellige retninger: »Se bare...« Han gjorde bogstaveligt - netop i sine senere år som næsten blind og døv olding - sociologi til en kropslig videnskab, eller mere end det: til en kropslig oplevelse.

1. Teichmann-bogen, DDR-forskningen og kroppens fravær

Hvorfor fortæler jeg nu her om denne erfaring? Fordi mødet med Norbert Elias belyser et teoretisk grundproblem, der blev antydet i Idrætshistorisk årbog 1991 med stikordet »kropsfundamentalisme« (Hansen/Nielsen 1991, s. 174).

Årbogens litteraturoversigt henviste til

en tysk doktorafhandling, der prøver at indplacere min idrætsanalyse i »Det nye Højres« kulturkritik (Teichmann 1991). Skønt afhandlingen påberåbte sig den marxistisk-leninistiske tanketradition, blev den netop fra kommunistisk side hårdt kritiseret for sin utilstrækkelige metode, der mistænkeliggjorde på Verfassungsschutz' baner frem for at analysere mine tekster (Gildenpfenning 1991). Jeg har benyttet lejligheden til - i tidsskriftet »Stadion« - at præsentere min politiske biografi, som Teichmanns bog ikke havde rekonstrueret (Eichberg 1990a). Hovedtesen i mit svar var, at modernitetens systemtænkning netop gennem sine pseudorationale konstruktioner - »fakta!«, »system« og »funktion«, »handlingsteori«, »demokratisk centralisme« - producerer rationalitetens dobbeltgænger, den paranoiske mistanke om en »sammensværgelse«. Verden kunne være så lys og klar, men det er den ikke - hvem er skyldig? Jøden? Kommunisten? Nationalrevolutionæren? »Konspirationen« virker så meget des »farligere«, jo mindre den kan bevises, og dette konstaterer Teichmanns afhandling med beklagelse om mine tekster. - Jeg skal dog ikke ved denne lejlighed tage den politiske debat op igen. Thi der er noget andet og mere umiddelbart relevant for idrættens og kropskulturens analyse, og det er netop hvad litteraturoversigten i Idrætshistorisk årbog kaldte kropsfundamentalismen.

Teichmanns afhandling - således blev der opsummeret - »rejser det fundamentale spørgsmål, om idrætten og bevægekulturen kan anskues an sich og gøres til genstand for en selvstændig videnskabelighed - eller om idrætten og kropskulturen bør ses i lyset af det omgivende samfund, som genererer idrættens og kroppens autonomisering. Eichberg hælder mest til den første anskuelse, Teichmann til den sidste og argu-

menterer i sin bog for, at der i betragtning af idrætsvidenskabens labile fundament er åbnet for, at kropsfundamentalister såsom H. Eichberg har kunnet vinde indpas indenfor idrætsforskningen« (Hansen/Nielsen 1991, s. 174).

Dermed bliver et spørgsmål - af basal betydning for hele samfundsvidenskaben - ridset op. Kropsfundamentalisme? Kroppen som basis? Her skal vi i den kommende tid vikelig koncentrere os og gå i dybden, fordi her ligger den nye sociologis basisproblem.

Når det nu er sagt, så skal det dog fastslås med det samme, at ovenstående duale karakterisering af Teichmanns og min position ikke kan benyttes som udgangspunkt. Den beskriver hverken Teichmanns eller mine teser.

(1.) Teichmanns bog handler slet ikke om kroppen, om kropskulturen eller om kroppens samfundsmæssighed. Dens horizon er derimod gammeldags jordvidenskab. Kroppen bliver ikke tematiseret, ja, næppe nævnt overhovedet. På trods af hvad bogens titel og bibliografi suggererer, så beskriver den heller ikke mit aktuelle forfatterskab om idrætten, som siden omkring 1976/81 er vendt fra præstations- til kropsparadigma'et. Men den gengiver kun min første bog fra 1973, »Der Weg des Sports in die industrielle Zivilisation«, som endnu ikke var bevidst om kropstematikken.

At Teichmann undlader at komme ind på krop-samfund-spørgsmålet er imidlertid ikke en individuel »fejl«. Det udtrykker snarere et generelt dilemma i den type sportsvidenskab, som er hans referenceramme: idrætforskningen i den hengangne DDR. DDR-idrætsvidenskaben nåede jo næppe ud over sportens snævre horizon, på trods af at man officielt brugte ordet »Körperkultur«. Indsnævringen hang nok sammen

med, at idrætsforskningen blev koblet tæt sammen med præstationssporten, altså med et bestemt brugsaspekt. Instrumentaliseringen til fremme af statssporten, det var forskningens reale vilkår (basis) - og åbenbart stærkere end den officielle retorik omkring ordet »kropskultur« (overbygning).

Der, hvor DDR-diskursen var bedst og mest reflekteret, nemlig som idrætsfilosofi, nåede den imidlertid frem til en bemærkelsesværdig selvkritik. Walter Sieger, den ledende marxistisk-leninistiske sportsfilosof i DDR, opsummerede i begyndelsen af 1989 (som skulle blive revolutionsåret) korpskulturens teoretisering og indplacering i den generelle (marxistisk-leninistiske) filosofi. Hans resultat var overvejende negativ. På trods af den imponerende filosofi-historiske linie Herder-Kânt-Fichte-Hegel-Marx-Engels var det i DDR (med få undtagelser) ikke lykkedes at etablere kropskulturdiskursen indenfor samfundsfilosofien (Sieger 1989a). Sporten var én ting, kulturfilosofien en anden. Kropsteorien som mellemlid manglede. Det var åbenbart dette, der førte til opdagelsen af mine nyere skrifter i DDR, og derfor introducerede Sieger i »Theorie und Praxis der Körperkultur« meget detaljeret mine kropsokologiske teser (Sieger 1989b, 1990). Men så kom »die Wende« og besættelsen ved det vesttyske sportssystem. Kropskulturdebatten - næppe begyndt - blev igen afbrudt.

Karakteristisk er i denne sammenhæng DDR-sportspsykologiens sidste markering (Kunath/Schellenberger 1991). Her blev der gjort status over hele den sportspsykologiske forskning i DDR, idet man dog undgik litteraturhenvisninger til Marx og Engels (samt til Andrzej Wohl). Interessant er også, hvad der *ikke* nævnes i stikordsfortegnelsen. Hverken krop, kropserfaring eller erfaring findes, heller ikke psykoanaly-

se, seksualitet og latter. I stedet er handling, præstation og hierarki-princippet i centrum. Det bekræfter - i takt med Teichmann-bogen - at kropskulturens diskurs havde trange vilkår i DDR-udgaven af marxisme-leninismen.

Man må altså beklage, at det, der står i Idrætshistorisk årbog om Teichmann-bogen, ikke holder. Bogen bidrager ikke til, hvad Jørn Hansen og Niels Kayser Nielsen meget passende kalder »det fundamentale spørgsmål«. En kritik af min teori udfra krop-samfund-spørgsmålet er og forbliver et desiderat. Personlig beklager jeg det som en mangel, og jeg vil gerne se den slags kritik i fremtiden.

Kroppens samfundsmæssighed

(2.) Det er heller ikke korrekt, at Teichmann-bogen udhænger min teori som en samfundsløs tese om idrættens (eller kropskulturens) autonomi. Det modsatte er tilfældet. Teichmanns udgangspunkt er nemlig, at »Eichbergs studier måtte fremstå som en videreførende alternativ (overfor den vesttyske sportsvidenskab, H.E.). Thi han bryder med opdelingen mellem idræts-sociologi og idrætshistorie og kan derfor bidrage til en historisk relativering af sportens præstationsdimension, som indtil da af sport s videnskaben overvejende blev betragtet som antropologisk konstante« (Teichmann 1991, s. 246). Det er altså - og det har Teichmann ret i - netop oppositionen imod alle autonomi- og naturlighedstester, der var udgangspunkt for min idrætssociologi, og netop indplaceringen af sporten i en samfundsmæssig fortolkningsramme. Det skete ved hjælp af »begrebet konfiguration, der tilsyneladende i høj grad stemmer overens med Elias' forskningsansats. Både her og der prøver man begrebsligt at ophæve dualismen mellem individ

og samfund og at beskrive langfristige samfundshistoriske processer« (Teichmann 1991, s. 247). Teichmann roser ligeud min »ideologi« for dens »omfang, der rækker fra menneskebilledet til de samfundspolitiske konsekvenser. Udgangspunkt og fundament i Eichbergs arbejder danner et menneskebillede, som Det nye Højre afleder fra en ensidig fortolkning af etologiske erkendelser. For idrætsvidenskaben kunne man konkludere herfra, at (...) idrætssociologien er et alt for forsømt område« (Teichmann 1991, s. 250).

Nu har jeg en del at indvende imod Teichmann indholdsmæssige beskrivelser af min idrætsteori. Mine analyser har intet med Det nye Højres ideologi at gøre, tværtimod. (Det nye Højre plejer at hylde den olympiske ideologi.) Den refererer heller ikke til etologien, den biologiske adfærdsforskning. Den er heller ikke så sammenhængende og omfangsrig, som Teichmann fremstiller; her føler jeg mig snarere overroset. Men det er rigtigt, at mine studier sigter mod en omfattende integration af samfunds- og kulturvidenskab, af historie, sociologi og antropologi og er dermed (og har fra starten været) det modsatte af en idrætsteori an sich. Det er en kultursociologisk »menneske videnskab«.

(3.) Herfra stammer en tredje indvendning imod fremstillingen af Teichmann-Eichberg-kontroversen. Hele modstillingen mellem »kroppen som basis« (Eichberg) og »kroppens samfundsmæssighed« (Hansen/Nielsen) er en forkert dualisme. »Kroppen som basis« er ingen biologisk tese og har hverken med en antropologisk kontinuitet (i etologiens forstand) eller med sportens autonomi eller med kropskulturen an sich at gøre. »Kroppen som basis« er en sociologisk tese, som heuristisk foreslår en ny ansats til samfundsanalysen: udfra men-

neskenes levende krop. Kroppen er et fundament, idéer og organisationer (inklusive produktionens organisationer og idéer) er overbygninger, og derfor kræver en samfundsanalyse først og fremmest opmærksomheden for menneskenes kropslige praksis og sanselige erfaring.

Sociologiens nyorientering mod den basale kropslighed - og i den forstand tager jeg gerne Jørn Hansen og Niels Kayser Nielsens ord »kropsfundamentalisme« til mig - er ikke noget, jeg har opfundet ud af det blå. (Men jeg lader mig gerne anklage for at have radikaliseret indfaldsvinklen.) Der findes mange pejlinger i kultur- og samfundsdiskursernes historie, der delvist eller halvvejs nåede frem til lignende indsigter. Især er det netop nu - efter statsmarxismens sammenbrud - spændende at genlæse Karl Marx, der i sine tidligste udkast til en basis-overbygnings-analyse - i »Die deutsche Ideologie«, 1845 - valgte netop menneskenes levende kroppe som basaludgangspunkt (Eichberg 1990b, 1992). Herudfra kan en historisk materialisme rekonstrueres, som - for første gang - er mere end den senere marxismes historiske produktionisme (Eichberg 1991a. og b.).

(Det kunne godt lyde, som om jeg ville drille de kapitallogikkere fra dengang, som nu i vore dage efter den østeuropæiske revolution - og ikke mindst efter yuppieismens sorte borgerlige firsere - har skiftet til at vedkende sig »amerikansk pragmatisme« eller »kaosteorien«, »habermasiansk systemteori«, »religionshistorien«, eller endog »biologisk antropologi«. Ganske træffende: Der skal drilles. Jeg synes det er sigende, at man på trods af hele den lærde Marx-læsning *ikke* tidligere er blevet opmærksom på produktivismens begrænsninger og på kropsmaterialismens spændende ansatser i Marx' værk. Og selvfølgelig er det nu i opportunistens tid, hvor marxi-

sterne fra dengang har udrenset deres Marx-hen visninger, en drilagtig fornøjelse at opdne til en genlæsning af den gamle klassiker. - Polemik slut. Som man nemt kan se, vender den sig ikke imod Jørn Hansen og Niels Kayser Nielsen, som ganske vist har misforstået Teichmann-kontorversen, men har dog stillet det væsentlige »fundamentale spørgsmål«.)

Når dét er sagt, kan vi igen koncentrere os om hovedproblemet. Dette er ikke en Teichmann-Eichberg-kontrovers om kroppen og slet ikke en tese om kroppens samfundsløse autonomi. Men det er den sociale krop som basis, det hele drejer sig om.

//. At radikaliserere

Norbert Elias

.....

Ved dette punkt af refleksionen omkring kropsligheden - som det basale i sociologien - er det givtigt at vende tilbage til Norbert Elias-oplevelsen fra indledningen. Det viser sig, at Elias' kropsrelaterede menneskevidenskab er et godt mod-eksempel til antagelsen af, at kroppen som basis skal være i strid med en samfundsmæssig indfaldsvinkel. Tværtimod: kun gennem bestemmelsen af kropsligheden - som et fundamentalt forhold i menneskets samfundsmæssige eksistens - bliver det muligt at undgå kroppens biologisering. Netop subjektive antifascister har nogle gange været altfor hurtige til at opstille ligninger som: krop = det biologiske. (Ligninger, som ellers er kendt fra nazismens tankeunivers.) Eller krop = enkel, overskuelig, førsproglig, arkaisk, racisk, autentisk (Fastrup 1989, s. 584). Når Norbert Elias henviste til pinligheds-tærskler eller til kropslig-lystbetonet vold, til habitus eller til krop-rum-strukturer, til sporten eller til sin egen næse, så gik han konkret imod den slags biologismer. Kroppen må tages som en *sociologisk* størrelse.

Ser det ud, som om jeg vil skjule mig bag Norbert Elias? Det ville være stik imod min intention bare at gentage alle de intellektuelle mekanismer fra gamle dage, da man skjulte sig bag en »klassikers« citater eller prøvede »rigtig at forstå« eller »anvende« den. Her drejer det sig om noget andet. Ganske vist er Norbert Elias' figurationsociologi et væsentlig og overbevisende argument imod teserne om kroppens autonomi, biologi eller autenticitet. Men den er i sig selv også problematisk og åben for indvendinger. Eller mere konkret: den har kun været et halvt skridt i retningen af en menneskevidenskab ud fra den sociale kropslighed.

Her kan Elias-kritikken begynde. Fantes der måske elementer fra den traditionelle (især den positivistiske) sociologi i civilisationsteorien, som - imod Elias' intention - har forhindret den i at blive en gennemført kropssociologi? Jeg kan se flere sådanne blokkeringer.

(1.) *Proces*. Det er rimeligt og nødvendigt at se samfundet som en processual struktur. Procesbegrebet indeholder dog også en fristelse: at tegne billedet af en éndimensionel proces, der ligner den gamle *evolutionismes* udviklingsbegreb. Netop dette er sket i teorien om civilisationsprocessen, hvor der er blevet talt om »højere« og »lavere« trin i udviklingen, om »fremskridt« og »regression« på processens bane.

(2) *Civilisation*. At bruge civilisationsbegrebet som en slags udviklingsmål i fremtiden - som Norbert Elias har gjort - er også problematisk. Det er nemlig, om man ønsker det eller ej, dybt forankret i den moderne tænkning *dualisme*. Civilisation som det gode står overfor det uciviliserede, det barbariske, det onde. I civilisationens navn har man ført krig og forbereder man

krig den dag i dag: Amerika imod Vietnamerne, Reagan imod Gaddafi, Vesten imod Irak, Nato imod den islamske fundamentalisme. Civilisationsbegrebet er dualistisk funderet.

Dette problem er også gået op for civilisationsteorien. Elias har gang på gang afvist dualismen civiliseret-uciviliseret, og Eric Dunning er i den sidste tid gået et skridt videre og har lagt civilisationsbegrebet på hylden. Han vil erstatte den gennem »civilisering«, »the civilizing process«. Men hvad hjælper det, når Elias altid benytter selve ordet »civilisation«, og civilisationsteorien nu engang hedder som den hedder?

Det er heller ikke overbevisende, at civilisationsbegrebets processualisering opløser de dualistiske konnotationer. Elias har præciseret, at civilisation er et uafsluttet og altid truet projekt, samt at der aldrig har eksisteret »uciviliserede« mennesker. Men det forandrer ikke hovedlinien, som altså nu graduelt går fra det »mindre civiliserede« til det »mere civiliserede«, et dualistisk og dermed éndimensionel klassificeringsmønster. Og faktisk har Norbert Elias selv igen og igen brugt modsætningen mellem *vold og civilisation*, mellem *det barbariske og det civiliserede*.

Det er netop kroppens perspektiv, der gør det problematiske ved såvel procesbegrebet som ved civilisationsbegrebet synligt. Kropskulturelt findes der ganske vist forskelle fra kultur til kultur og fra samfundsformation til samfundsformation — endog store forskelle. Men der findes ikke »en proces«. Der findes heller ikke den duale civilisations-modsætning.

Den senere Elias har modificeret sine tidligere civilisationsantagelser ved at introducere begrebsparret *formalisering og informalisering*. Det vil sige, at der registreres ikke kun formaliseringsprocesser,

som repræsenterer civiliseringens selv-
tvang, disciplinering og selvdisciplinering,
formel høflighed, regeldannelse, skam og
pinlighed. Men der er også informalisering-
processer, netop i det moderne »civiliserede«
20. århundrede: formindskelse af
tvangsmæssige beklædningsvaner (stiv hat,
kravatte, jakkesæt), nøgenkultur, uformelle
møder mellem kønnene, du'et i familien og
i samfundet, løsere former i festlighed, ved
hilsen, i rangordningen etc. (se også Wou-
ters 1979). På trods af det - stadigvæk -
dualt grundmønster af formalisering/informal-
isering går den ene civilisationproces i
opløsning, og i stedet træder en mangfoldig-
hed af flere - tit hinanden modsigende -
formalisering- og informalisering-proces-
ser i sociologiens lys. Civiliseringen kan
endog fremtræde som en informalisering.
Kroppen, der er grundlag for Elias' forma-
lisering-begreb, danner således et kritisk
modbillede, der kan føre til en korrigering
af civilisationsbegrebets ensidighed og en-
dimensionalitet.

Saglighed eller kropslighed?

(3.) *Magt.* Det var og er en styrke ved
Norbert Elias' menneske videnskab, at den
har knyttet kropsanalysen til magtanaly-
sen. (Her ligger et sammenligningspunkt
mellem Elias og Michel Foucault, der jo
ellers tænker meget forskelligt.) Men civil-
isationssociologien lå samtidig under for
fristelsen - der kom fra den ældre, tradi-
tionelle sociologi - til at løse magtbegre-
bet fra kroppen og forabsolutere »krops-
løse« begreber som stat, centralisering og
magtbalance. Det kan især ses i Elias poli-
tiske forudsigelser, hvor han spåede - i
magtbalancens og »realismens« navn -
den tyske to-statsligheds varighed og øst-
vest-blokmekanismens beståen langt ud i
fremtiden (Elias 1985, 1989). Få år senere

var både DDR og Sovjetunionen forsvun-
det.

Fejlprognosen vejer tungt. Men hvor lå
teoriens fallit? Overvurderingen af stats- og
magtbegrebet hang nøje sammen med, at
begreberne var blevet løst fra figurations-
sociologiens kropslige basis. Igen er krop-
pen et korrektiv.

(4.) *Struktur, funktion, system.* Norbert Elias
var en hård og ihærdig kritiker af struktur-
funktionalismen (Talcott Parsons). I sit
opgør afviste han skarpt begreber som
struktur, funktion og system, der fremtræ-
der som statiske og tingsliggørende (Elias
1970, s. 80-81, 137). »Funktion«, sagde
han engang, »ser mistænkelig ud som et
forklædt årsagsbegreb«. Imod disse - soci-
ologiens - tingsliggjorte begreber stillede
han: *figuration, dynamik, spænding, sam-
menfletning, relation, interdep endens, ha-
bitus* - overvejende igen kropsnære begre-
ber, som han anskueliggjorde gennem ek-
sempler fra dans, leg og sport.

Det tragiske i Norbert Elias' liv var dog,
at han blev fordrevet fra Nazi-Tyskland og
måtte prøve at få fodfæste i et engelsk so-
ciologisk miljø, der netop dyrkede struktur-
funktionalismen med fuld positivistisk iver.
Elias var og blev marginaliseret over flere
årtier. Situationen tvang ham til kompromi-
ser. Da han sammen med en engelsk med-
arbejder i 1958-60 lavede en empirisk un-
dersøgelse i et engelsk boligområde om
»indfødte og tilflyttere«, kom han blandt
alle sine skrifter tættest på sociologiens
mainstream, og med det samme - og på
trods af Elias' egne eksplicitte forbehold -
dukkede ordene »struktur« og »funktion«
op i hans tekst (Elias 1990).

Eric Dunning gik et skridt videre og
prøvede ligeud at sælge den civilisations-
teoretiske tilgang til sporten under over-
skriften »structural-functional« (Dunning

1973). Det forblev heldigvis en episode og havde ikke engang - som Dunning fortæller i dag - den tilsigtede succes med at introducere Elias' figurationssociologi i den sociologiske (struktur-funktionalistiske) mainstream. Men det havde den uheldige følge, at nogle Elias-elever, som ikke kunne forstå Elias' filosofiske pointer i dybden, faldt tilbage og brugte begreberne »struktur« eller »funktion«, som om Elias aldrig havde polemiseret imod dem (Krumrey 1979).

(5.) *Saglighed og realisme*. Elias opdyrkede en selvforståelse, der stillede den »saglige viden« op imod ideologiske antagelser. Han fremstillede sine egne analyser som »realistiske« i modsætning til andres forkerte »myter«. Det byggede på et gammeldags mytebegreb, der var nedarvet fra den positivistiske tænkning, fra det gamle borgerlige projekt om at »afmytologisere« verden. En afmytologisering, som systematisk og fortiende går hen over ens egne myter. Elias' tekster fik derfor ind imellem en lidt påståelig karakter, som stod i stærk kontrast til hans personlige dialogiske bevægelighed. Men hvad der var værre endnu: igen var det nogle af Elias' elever, der ukritisk gjorde »sagligheden« til en grundkvalitet i Elias' menneske videnskab (Korte 1988).

Intet kan være mere misvisende end dette. »Saglighed« har med sager at gøre, men Elias kæmpede hele sit liv - skønt med »realistiske« inkonsekvenser - imod tingsliggørende begreber og for en menneskevidenskab. Igen er det kroppen, den levende sociale krop, der gør modsætningen anskuelig: *saglig - eller kropslig! Realistisk* (fra latin *res* = *sag*) - *eller dialogisk!*

Min kritik af Elias' civilisationssociologi går altså på at radikaliserer det, der var hans autentiske og revolutionære bidrag til

sociologien: kroppen som indfaldsvinkel. Det kræver et opgør med de traditionelle og positivistiske elementer, som civilisationen samtidig havde i sig: udviklingslinearitet og civilisationsbegreb, magtabstraktion, struktur-funktions-kompromiser og saglighedspatos. Men alt dette kan ikke formindske teoriens og - mere end dette - den dialogiske sociolog Norbert Elias' fornyende pointer. De medvirkede til, at vi i dag kan diskutere kroppen som basis i samfundsprocessen.

Elias var ganske vist ingen »kropsfundamentalist«. Men han kunne godt pege mod sin egen næse og derfra begynde den sociologiske diskurs.

III. De ældres præstation^ motion og shamandans

Da jeg nu engang ser mig udfordret som »kropsfundamentalist«, så vil jeg gerne prøve at teste dette ved et empirisk eksempel: de ældres idræt. Kan synsvinklen ud fra kroppen som basis bringe os videre i samfundsanalysen hhv. i identifikationen af samfundsmæssige problemer?

Udgangspunktet kan være, at ældre og idræt ikke passer ind i det etablerede billede, som vi hidtil har haft om sporten. »Ung og sportslig« - det er sportens menneske- og kropsbillede. Sportens krop er ungdommelig, produktivistisk og strømmlinet. I ungdommelighedens tegn blev sporten til den klassiske modernitets hegemoniale kropskultur. Dens præstationsproduktion - hurtigere, højere, stærkere - svarede til den industrielle produktivisme. »Fit, smart og rich« - således supplerede postmodernismen senere sportens billede. Og gerne også sexy. På forskellige måder illustrerer de farvestrålende magasiner fra yuppie-firserne den sportive ungdommeligheds mytologi, det være sig ud fra stjerne-dyrkelsen

(som tidsskrift »Sports« i Vesttyskland) eler ud fra hverdagslivets fitness (som »I form« i Danmark).

Hvis man imidlertid forskyder optikken en lille smule på tidsaksen, så forandrer hele billedet sig. Hvordan ser mennesket ud, set ud fra den aldrende krop? Hvad er sport, projekteret ud fra alderen? Og hvordan ser samfundet ud ud fra dette sportsperspektiv? Tre begivenheder belyser problemet på forskellige måder:

(1.) *World Masters Games* 1989 i Herning. 5400 idrætsudøvere fra 71 forskellige lande deltager. Kronprins Frederik fungerer som protektor. Kai Holm holder en officiel åbningstale for Dansk Idrætsforbunds vedkommende. Og atletikforbundets formand understreger: »Jeg vil tillade mig at sammenligne Masters Games med de Olympiske Lege, både med hensyn til ideologi og med hensyn til størrelse. Alle kan deltage, når de har betalt gebyr. Det er idealisme, der driver værket.«

World Masters Games er historien om en olympisk kopi: Old boys konkurrerer efter de unges sportsmønster. Rekorder bliver produceret, bare på et ringere præstationsniveau. Alderen bliver synliggjort som ungdommens forlængelse ind i fremtiden, strukturelt forskelsløs, »produktiv« når den er bedst. Og dog: en graduel forskel kan ikke forbigåes - den gamle præstationskrop er deficitær. Alder er nedgang. Det kan udtrykkes i sportstal, i resultater. »Veteranernes olympiade« er noget i stil med de handikappedes olympiade. Derfor er der næppe mange i medieverden eller i landet, der brændende interesserer sig for selve resultaterne.

Hernings ældrekonkurrence blev til en økonomisk fiasko. Der blev talt om 20 til 27 millioner kroner, der gik tabt for investorerne: værtskommunerne. Den organise-

rede sport var hurtig til at distancere sig. Det var jo alligevel snarere et »kommercielt arrangement«, opdagede man pludselig fra DIF's side, og »rent sportslig er det ikke interessant«. (Dagbladet Information, 24. juli 1989 og følgende).

Hvad fortæller denne historie om samfundets forhold til alder - og dermed om selve samfundet? Hvordan ser præstations-skuespillet - målt i centimeter, gram og sekunder - ud ud fra alderens perspektiv?

(2.) *Ældre i bevægelse*, et projekt fra Odense Universitets Institut for Idræt, 1986/87. Her er det en succes-historie: Tre hold af ældre fornøjer sig efter de unge idrætslæreres anvisninger med lege, danse og gymnastik. Forskningen ledsager aktiviteten og forstærker dens offentlige virkning (Andersen 1988, Fonnesbæk/Karlsen 1991). Over hele landet bliver man opmærksom på ældregruppen, som er villig og i stand til at »holde sig ung« gennem idræt og motion. Velfærdsstatens sundhedspolitik, der frygtede landets overaldring og så dens eksplosion af omkostninger - som en mørk sky - nærme sig, ser nu lys i horisonten. Idræt i dens venlige, lattermilde form tilbyder sig som et instrument af social hygiejne.

»Det har været noget så dejligt, og vi har følt os så godt tilpas - vi har næsten følt os helt unge« (mand, 75 år). »Ja, det var jo sjovt. Vi var jo nærmest en stor børneflokk...« (mand, 63 år).

Der aftegner sig et andet billede end i Herning: de gamles hjemkomst til leg og latter, til ungdom, til barndom. Til barnlighed?

Der er grund til selvkritisk granskning (Povlsen 1991).

(3.) *Shamanernes dans* i et langhus i Katuerei på Siberut, Mentawai-øerne, Indonesien 1979. Trommen runger under pælehusets

høje tag, og rytmisk klasker nøgne fødder på dansegulvets løse brædder, der danner en slags træ-stortromme midt i klanhuset. Fem ældre mænd og en kvinde træder kredsen. De er smykket med blomster, perlekæder, små klokker og med tatoveringer fra underlæben nedover hele kroppen. Timer efter timer danser de. Den ene efter den anden bryder sammen i krampe. Er det skuespil, er det trance? Nogle kramper virker meget alvorlige, men klanfolket reagerer tit med latter, holder de trance-faldne og kommenterer livligt. På nogle højdepunkter smitter trancen også til tilskuerne, som nu ligeledes falder i krampe på gulvet.

Her er vi vidner til en shamans indvielsesceremonie. Over flere dage og nætter fejrer man en ny helbreders ankomst. Manden - den ene blandt de seks dansere - skønner jeg er mellem 50 og 60 år. Han bliver underlagt flere ritualer, hvor slagtningen af en gris og af flere høns, tilberedningen af forskellige planter og safter, overrækningen af små klokker og omgang med bambusrør spiller en rolle - og så dans igen og igen. Klanen er ellers katolsk, og over indgangen er der - ved siden af reklameudklip fra et illustreret blad - klistret et billede af jomfru Maria.

Dem der er nået frem til en høj alder i Mentawai-kulturen kan regne med, at han eller hun en dag bliver ramt af »kaldelsen«: at blive helbreder. Overlever han eller hun kaldelsen, der kan være en svær sygdom, går han/hun i lære hos en anden shaman og lærer det håndværksmæssige i lægegerningen. (Faktisk er shamanen den eneste specialiserede profession i Mentawai-samfundet.) Og så følger initiationsfesten, hvor helbrederen gennem trance og ritualer bekræfter, hvad han kan, hvor de andre shamaner optager ham i deres dansekreds og hvor klanfællesskabet markerer deres godkendelse: Jo, ham kan vi have tiltro til. Han

kan se menneskets sårede sjæl, der - i sygdomstilfældet - fornærmet flygter ud i regnskoven, og som shamanen kan kalde tilbage. Han har begyndt et nyt liv. Han kan ved hjælp af kropslige teknikker - rytme, ekstase, håndspålægning - noget, som de andre, de unge, *ikke* kan (Eichberg 1989, Schefold 1980).

Den tredje historie stiller fundamentalt spørgsmål ved det, vi er fortrolige med, ved vores billede om det aldrende menneske og dets kropslige kunnen. Det belyser dilemma'et ved det vestlige menneskebillede, der har omfortolket alder til en tabs-fase i livet. Også de mest velmenende håndbøger om »idræt for ældre« definerer alder som tab, som deficit - af kraft, af udholdenhed, af bevægelighed... - altid efter fysiologisk-naturvidenskabelige indikatorer (Jørgensen 1988, Pilgaard 1988). Deficittet må kompenseres eller profylaktisk imødegås, i hvert fald efter de yngres mønster, som danner den universelle målestok. »En halvfjerdsårig, der føler sig som en fyrrårig« - det betragtes ikke som en fornærmelse, tværtimod praler en sportsprofessor dermed (Dien 1986). Thi en aldersspecifik gevinst kan der ikke være tale om i den vestlige sportive kropskultur. Og derfor rejser følgende problemstilling ikke: Hvad bidrager de gamle med til samfundets (krops) kultur, som de unge og middelgamle ikke kan? Hvad betyder den gamle krop som kulturel ressource?

Ud af trit

Den vestlige opfattelse af kroppens aldring vidner ikke kun om intellektuel fattigdom. Den er ikke kun en social skandale. Den fremtræder ikke kun som en hæsliig myte, sammenlignet med de smykkede shamaner i såkaldte underudviklede samfund. Den er også ud af trit med de reale samfundsmæs-

sige og kropskulturelle processer i denne (trans-) moderne tid. I det mindste tre forandringstendenser kan registreres siden 1960/70'erne.

(1.) *Idrætten bliver ældre.* I den organiserede idræt er de ældre årgange i fremmarch. Idræt er ikke længere - heller ikke statistisk - det, som den har været i den industrielle modernes klassiske epoke: et stykke ungdomskultur. De nyere ungdomskulturer - punk, heavy metal, skinhead, hip hop.... - har snarere en tendens til at distancere sig fra den klassiske sport og etablere deres egne, nye bevægelseskulturer - rock, breakdance, head banging, skate board, tilskuer vold. De strukturelle konsekvenser, som kan udtrages af denne proces - sportens aldring - er dog næppe gennemreflekteret. Stikordet »sports for all« med dets pseudoegalitære patos skjuler snarere end åbner synet på de faktiske modsigelser.

(2.) *De vestlige samfund bliver ældre.* Siden den tidlige nutid med dens »store indespærring« (Michel Foucault) har de i tiltagende grad forsøgt med en eksklusionsmekaniske, der nu bliver mindre og mindre praktikabel. De ældre blev udelukket som »uproduktive« - men det er ikke længere financierbart. Den moralske skandale i omgangen med de ældre kunne det produktivistiske samfund endnu gå hen over, men ikke over de økonomiske følgevirkninger. De ældres »behandling« og pasning som »uproduktive« sprænger alle sociale- og sundhedsbudgetter. Gennem marginaliseringen og udelukkelsen fra den samfundsmæssige »produktivitet« bliver de gjort syge (Heikkinen 1981). Behandlingen gennem sport og leg - sågar i sin reformerede form - forandrer ikke principielt situationen. Den gør bare dilemma'et mere synligt.

(3.) *Den reale bevægelseskultur forandrer sig.* Bag ryggen af den konventionelle idræt er der siden 1960/70'erne dukket nye bevægelsesmønstre op, de afviger grundlæggende fra præstationssportens produktivistiske konfiguration. Mellem disse innovative tendenser og visse bevægelsesmønstre, der i førmoderne, ikke-europæiske eller marginaliserede kulturer, udgjorde alderdommens specifikke visdom, findes der overraskende overensstemmelse.

Den gamle krop som ressource

Alder repræsenterer samlet *erfaring*. Erfaringen kommer med tiden og er ikke - som et produkt - producerbart eller transferbart. - Den nye kropskultur har som ledemotiv: *krop s erfaring*.

En erfaringskvalitet ved den gamle krop er *afspænding*. Det afspændte ikke-gøen er derimod fremmed for ungdommelig aktivisme og spændingsbehov. Sporten satser på hurtighed og forøgelse, ikke på langsomhed. - Men inden for den nye bevægelseskultur blev »den nye langsomhed« til et karakteristisk tidsmønster (Povlsen 1991).

I langsomheden udfolder sig *meditative* kvaliteter. De ældres *koncentration* og *spiritualitet* går ud fra den meditative krop. - Netop disse træk kendetegner den nye yogabølge.

Præcision er en gevinst, som den ældre krop når gennem *gentagelse*. Afspændt og koncentreret kaster de ældre i Bretagne deres boule, igen og igen (Jost 1886). Dette strider mod ungdommens trang til afveksling. Den stræber i stedet mod spændingsfuld konkurrence og (resultaternes) forøgelse. - I kontrast dertil ser vi træk af det *rituelle* og af gentagelsen i den nye kropskultur. (Men også det modsatte: New games, som leges engang og aldrig mere igen.)

I shamansamfund er *ekstase* og *trance* vigtige former for kropslig grænseoverskridelse. At gå »udenfor sig selv« og at lade sig »besætte«. - Med *rockmusikken*, med dens trommer, danseekstaser og »hysteriske« iscenesættelser er nye tranceformer dukket op fra det indre af den moderne kultur.

Den gamle krop har en speciel affinitet til *latter*. Den store klovn (Grock, Charlie Rivel) er en gammel klovn. Hvad den moderne opfattelse bestemte som den aldrende krops »forfald«, tilbyder sig selv til en *grotesk iscenesættelse*. *Karneval*, latterens (og de ældres) førindustrielle fest, måtte vige for sportens industrielle alvor. - Men med de nye lege genkommer latterkulturen.

Den gamle krops erfaring viser sig især i *det ekspressive*. Den store skuespiller er en gammel skuespiller (Helene Weigel, Jean Gabin). Han eller hun ejer den nødvendige udstråling, *energi* og *præsens*. - Den nye kropskultur udfolder sig især rundt omkring den ekspressive idræt (Borghåll 1989).

De gamles rang og værdighed hos mentawaierne stammer fra en bestemt viden: hvordan indretter man en *fest*. I det høvdingsløse samfund har ritualisten den højeste ærestitel. - Den nye bevægelseskultur vender sig - efter et intermezzo med den festløse »fritidsidræt« - påny til fest og festlighed.

Musik som somatisk aktivitet, som *rytmik* og *finmotorik*, er specielt de ældres felt. Højt kvalificerede musiklærere er tit gamle. De gamle jazzmusikere rører os til tårer. - Sportens nyere udvikling er nu karakteriseret ved dens remusikalisering. Rock begyndte ganske vist som ungdomskultur - men hvad følger, når rockgenerationen bliver gammel?

Shamanen er den gamle helbreder. At *helbrede* og *heale*, at arbejde med energi-kroppen, er kun sjældent de unges kvalitet.

Lidelsen og *smerten* ud fra ens egne erfaringer - der kommer med årene - danner denne formåens reale basis: at kunne håndspålægge. - I det nye terapimiljø bliver grænserne utydelige mellem healing, idræt og kropsterapi.

Ung og sportslig - gammel og handikappet

Set ud fra kroppen, fra den aldrende krop, kan spørgsmålet om idrættens praksis og selvforståelse tages op til revision. Men mere end det: alderens samfundsmæssighed bliver belyst. Kroppen som livets ressource (og altså ikke som »ressource« i produktivistisk forstand) leder hen til samfundsanalyse og samfundskritik.

At alderdommens vilkår under den industrielle kapitalisme er i krise, blev synliggjort gennem den nyere tids protestbevægelser. »Grå pantere« hedder de i USA og i Tyskland (Meier/Seemann 1982), »C-hold« i Danmark. Dermed er direkte og polemisk henvist til sporten. Mens samfundets opmærksomhed retter sig mod A-holdets skuespil, til nød måske også mod Inholdet, de andenrangs præstationer, træder nu C-holdet frem i offentlighedens lys og bærer tabernavnet med selvbevidsthed. Sportens praksis bruges som - negativ - reference for en kontrastiv identitetsmarkering: Vi er de andre, der ikke præsterer, hvad samfundet værdsætter.

De grå panteres C-hold viste sig med demonstrationer og organisationer. Men hvis man sammenligner den nye samfundsmæssige bevægelse med kropskulturens bevægelser (i bogstavelig forstand) gennem de sidste årtier, så ser det ud, som om ældrebevægelsens ideer og institutioner - som overbygning - fulgte efter basisbevægelsen i samfundets sociale kropslighed, altså efter ikke mindst idrættens transfor-

mationer og de dertil knyttede nye erfaringer. Oprøret har sine rødder i den sociale sanselighed. Kroppene siger: fremmedgørelse - og forandring!

Kropsligheden er altså ikke kun et felt, man kan anvende sociologiske teorier på. Den er en unik kilde til selve den sociologiske teoridannelse. Hvis dette lyder »kropsfundamentalistisk«, så var det tilsigtet.

Og så kunne vi starte hele debatten forfra, for eksempel om civilisationsteoriens anvendelighed. Som man nemt kan se, så drejer hele spørgsmålet om kroppen som basis for sociale erfaringer og forandringer sig netop om de langfristede utilsigtede og uplanlagte processer, som Elias' menneskevidenskab placerede i sociologiens midtpunkt. Og det drejer sig også om den krop, som den gamle Norbert Elias personlig pegede på ved starten af samtalen.

Men kroppen er netop ikke enkel og entydig. Der findes vidt forskellige måder at pege på kroppen på. Jeg har ingen mærker ved næsen eller på knæet, der stammer fra sporten, jeg ville pege i en helt anden retning, for eksempel på mit hår.

»Kan du ikke se ung og sportslig ud?!« plejer min gamle mor beklagende at spørge ved ethvert møde de sidste 10 år. Hun er alvorlig bekymret over mit lange hår og skæg, der ikke svarer til det »sportslige« billede. Billedet er så stærkt, at hendes søns afvigelse forfølger hende helt ind i natte-

søvnen. Moderniteten har altså kraft endnu - også kraft til mareridt.

»Ung og sportslig« - den moderne myte har givet sig institutionelt udtryk i overbygningerne, for eks. i ministeriernes kompetenceorganer fra Frankrig over Tyrkiet til Malaysia, hvor de hedder »Ministerium for ungdom og sport«. Ministerier for »ældre og sport« findes ikke. (Men Danmarks kulturministerium kunne måske signalisere noget i denne retning.)

Til gengæld ser de ældres idræt sig institutionaliseret i en anden sammenhæng. På internationalt plan eksisterer der en International Federation af Adapted Physical Activity (IFAPA), der tager sig af »sport, physical education and recreation for the disabled«, og som »disabled« regnes »de handicappede, syge og gamle mennesker«. »Ung og sportslig« har altså en bagside: at være »gammel og handicappet«.

»Civilisationsprocessen« hjælper mig ikke meget ved analysen af disse paradokser og modsigelser. Men menneskevidenskaben og figurationssociologien gør. Og opmærksomheden for kroppen som basis.

Der må foreligge rigtig gode grunde til, at det moderne samfund har valgt netop sporten til at tegne forskellen mellem gammel og ung - og for eksempel ikke har medtaget healing eller musik: Alder har ingen gevinst. Alder er tab.

Men: er vi stadig moderne?

Litteraturliste

- Andersen, Bjarne, et.al. [red.] (1988): *Ældre i bevægelse*. Odense: Universitetsforlag.
- Borghåll, Johan, (1989): *Pedagogikfor forryckta. Om den expressiva idrotten*. Orebro: Hogskolan. - På dansk: *Pedagogik for forrykte. Om idretten og livet*.
- Dunning, Eric, (1973): »The Structural-Functional Properties of Folkgames and Modern Sports.« In: *Sportwissenschaft* 3, 215-232.
- Dunning, Eric, (1988): *Sport in the Civilizing Process*. Gerlev: Bavnebanke.
- Dien, Lieselott, (1986): *Fit ab vierzig*. Hamburg: D.A.K.
- Eichberg, Henning, (1984): »Messer, Gabel, Taschentuch. 'Der' Zivilisationsprozess oder 'die' Verhaltensprozesse?« In: Eichberg: *Die historische Relativität der Sachen*. Münster: Lit, 103-113.
- Eichberg, Henning, (1989): »Eine andere Sinnlichkeit. Körper und Gesellschaft in Mentawai.« In: Wilfried Wagner (Hrsg.): *Mentawai. Identität in Wandel auf indonesischen Ausseninseln*. Bremen: Übersee-Museum, Universität Bremen, 149-97.
- Eichberg, Henning, (1990 a): »'Gefährlich denken'. Über Rationalität und Angst in der Sportwissenschaft.« In: *Stadion* 16, 223-55.
- Eichberg, Henning, (1990 b): »Kroppen som identiale. Mod identitetens historiske materialisme.« In: *Den jyske historiker* 53, 41-55.
- Eichberg, Henning, (1990 c): *Østeuropa: Idrættens revolution?* København: DHL.
- Eichberg, Henning, (1991 a): »Mod kroppens historiske materialisme.« In: *Praksis* 21: 4-5, 15-20.
- Eichberg, Henning, (1991 b): »The Body as Idential. Towards an Historical Materialism of the Folk Question.« Leena Laine [ed.]: *Sport and Cultural Minorities*. 1. International ISHPES Seminar. Helsinki: The Finnish Society for Research in Sport and Physical Education, 54-91.
- Elias, Norbert, (1992): »Vom Sehen in der Natur.« In: *Blau-Weiss-Blätter* 2 : 8-10, 133-44. Se Korte, 1988, 83.
- Elias, Norbert, (1939): *Über den Prozess der Zivilisation*. Basel. 2. opl., Bern, München 1969.
- Elias, Norbert, (1970): *Was ist Soziologie?* München: Juventa.
- Elias, Norbert/Eric Dunning, (1983): *Sport im Zivilisationsprozess*. Münster: Lit.
- Elias, Norbert, (1985): *Humana conditio. Beobachtungen zur Entwicklung der Menschheit am 40. Jahrestag eines Kriegsendes*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Elias, Norbert, (1989): *Studien über die Deutschen. Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt/Main: Suhrkamp. 3. opl. 1990.
- Elias, Norbert/John L. Scotson, (1990): *Etablierte und Aufsteiger*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Fastrup, Jørgen, (1989): »Folk eller nationalitet? En kommentar til Henning Eichbergs folkelighedsbegreb.« In: *Højskolebladet* 114: 37, 581-86.
- Fonnesbæk Hansen, Lis Vivi/Siri Agnes Karlsen, (1991): *Ældre i bevægelse. Aktivitetsbog*. Odense Universitet, Institut for idræt.
- Gleichmann, Peter, et al. [Hrsg.] (1979): *Materialien zu Norbert Elias' Zivilisationstheorie*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Güldenpfennig, Sven (1991): »Gratwanderung mit Absturzgefahr. Anmerkungen zu einer linken Polemik gegen die rechte Gefahr.« In: *Sozial- und Zeitgeschichte des Sports*. 5:3, 63-75.
- Hansen, Jørn/Niels Kayser Nielsen, (1991): »Jubilæer, 'folkelighed' og teorier - litteraturoversigt og bibliografi.« In: *Idræthistorisk årbog* 7, 169-175.
- Heikkinen, Eino, (1981): »Humanism and medical responsibility. The care of the aging.« In: SEPPO ARO et al. (eds.): *Humanism and Medical Responsibility*. Stockholm, Scandinavian Journal of Social Medicine, 19-28.
- Jost, Eike, (1986): »Spielkultur und Sportdidaktik. Zur kulturellen Interpretation des Bewegungsspiels und ihrer Bedeutung für die Sportdidaktik.« In: Jürgen Oelkers (Hrsg.): *Fachdidaktik und Lehrerbildung*. Bad Heilbrunn/Obb., 102-23.
- Jørgensen, Lizzi, et al (1988): *Ældre og idræt*. Aabybro: Duo.
- Korte, Hermann, (1988): *Über Norbert Elias. Das Werden eines Menschenwissenschaftlers*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Krumrey, Volker, (1979): »Strukturwandlungen und Funktionen von Verhaltensstandards - analysiert mit Hilfe eines Interdependenzmodells zentraler sozialer Beziehungstypen.« in: Gleichmann, 1979, 194-214.
- Meier, Rainer/Hans-Jürgen Seemann, (1982): *Die Grauen Panther. Rebellion der Alten*. Weinheim, Basel: Beltz.
- Pilgaard, Kirsten, et al. (1988): *Ældreidræt - vejen til en bedre livskvalitet*. Aabybro: DUO.
- Povlsen, Jørgen, (1991): »Skriften på kroppen. Om ældrekultur og sundhed.« In: NIELS KAYSER NIELSEN et al. (red.): *Kroppens spejl. En antologi*

- om idræt og sundhed. Odense Universitetsforlag, 197-230.
- Schefold, Reimar, (1980): *Spielzeug für die Seelen. Kunst und Kultur der Mentawai-Inseln (Indonesien)*. Zürich: Museum Rietberg.
- Sieger, Walter. (1989a): »Körperkultur als ein Gegenstand philosophischen Denkens in Vergangenheit und Gegenwart«. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Deutschen Hochschule für Körperkultur*, 18-38. - Reprint in: Eichberg, 1990c, 27-31.
- Sieger, Walter, (1989b): Anmeldelse af Henning Eichberg: Die Veränderung des Sports ist gesellschaftlich, 1986. In: *Theorie und Praxis der Körperkultur*, 38:4, 286-88.
- Sieger, Walter, (1990): Anmeldelse af Henning Eichberg: Leistungsräume, 1988. In: *Theorie und Praxis der Körperkultur*. 39:4, 280-282.
- Teichmann, Frank, (1991): *Henning Eichberg - nationalrevolutionäre Perspektiven in der Sportwissenschaft. Wie politisch ist die Sportwissenschaft?* Frankfurt/Main: Peter Lang.
- Wouters, Cas, (1979): »Informalisierung und der Prozeß der Zivilisation«. In: Gleichmann, 1979, 279-298.

